

**MARRANEN,
GEDOOPTTE JODEN**

Door

H. Biesma

in: Vrede over Israël

STICHTING GIHONBRON
MIDDELBURG
2007

Gedoopte Joden - Verdachte Christenen

... Volgens het aan ons door de inquisiteurs uitgebrachte rapport bestaat er geen twijfel aan dat de omgang van de christenen met de Joden, die hen tot hun verdoemde geloof overhalen, de allergrootste schade aanricht. De Joden geven zich alle moeite hen en hun kinderen ... over te halen de wet van Mozes te gehoorzamen. Dit alles heeft de ondermijning en vernedering van ons heilige katholieke geloof tot onvermijdelijk gevolg. Wij zijn dan ook tot de overtuiging gekomen dat het krachtigste middel om al deze misstanden op te ruimen, is: iedere omgang van christenen met Joden geheel te verbieden, hetgeen alleen door hun uitdrijving (nl. van de Joden) uit onze koninkrijken bereikt zou kunnen worden ... Zo bepalen wij hierbij dat alle onder onze heerschappij levende Joden zonder onderscheid van geslacht en leeftijd, alsook hun zonen en dochters en hun Joodse huisgezinnen, niet later dan eind juli van dit jaar onze koninklijke bezittingen en heerlijkheden moeten verlaten ... Op straffe van vermogensconfiscatie ten gunste van de koninklijke schatkist bepalen wij dienovereenkomstig dat vanaf eind juli niemand binnen ons rijk de moed mag hebben openlijk of in het geheim een Jood of Jodin toevlucht te bieden ...

Dit zijn enkele citaten uit het (lange) 'Koninklijk Edict tot uitwijzing en verdrijving der Joden', op 31 maart 1492 uitgevaardigd door het Spaanse koningspaar Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië.

Drie maanden (waaraan later nog twee dagen zijn toegevoegd) krijgen de Joden de tijd hun zaken te regelen. Dat kan betekenen: verkoop van hun bezit, maar dat zal hun niet baten, want ze mogen niets van enige waarde meenemen. Het kan ook betekenen: zich laten dopen en zo als 'nieuwe christenen' mogen rekenen op bescherming van de 'heilige moederkerk'.

Op 2 augustus moeten allen, die Jood zijn gebleven, Spanje hebben verlaten. 2 augustus - 9 Av: dezelfde datum waarop de Joden overal ter wereld de verwoesting van de tempel (in 586 v óór en 70 na C.) herdenken...

Op die dag is een definitief einde gekomen aan meer dan drie eeuwen zgn. *convivencia*: het samenleven van Joden, christenen en moslims in Spanje. En ook aan een van de meest bloeiende Joodse gemeenschappen in het middeleeuwse Europa. En eigenlijk ook een beetje aan Spanje, op dat moment een toonaangevend land, nu een van de minst ontwikkelde binnen de EEG.

(Hoewel men met een vrij grote mate van zekerheid meent te kunnen aantonen dat er verband is te leggen tussen dit Edict én het op 3 augustus uitzeylen van Columbus - was hij een Jood? zocht hij de 'verloren stammen van Israël'? was het hem er om begonnen een 'paradijs' te zoeken voor de verdreven Joden? - ga ik hieraan voorbij. Liever vertel ik iets over de positie van de Joden in Spanje, over de houding van de kerk en wat zich tussen die twee afspeelde).

Een beetje geschiedenis

'Het land dat wij, de overgeblevenen van Israël, in ballingschap bewonen, heet in het Hebreeuws *Sefarad* (zie Obadja:20), in de taal van zijn Ismaëlitische bewoners evenwel *al-Andalus* (= Andalusië). De hoofdstad van het rijk heet *Kortuba* (= Cordoba)' zo schrijft een zekere Chasdai die als lijfarts en minister van handel en financiën verbonden is aan het hof van kalief Abd-al-Rachman (950). Nog altijd worden Joden uit Spanje, Portugal, Marokko en omgeving 'sefardische Joden' genoemd.

Wellicht hebben al vóór de christelijke jaartelling in Spanje Joden gewoond. In Rom. 15:24-28 schrijft Paulus dat hij van plan is zijn volksgenoten in Spanje te bezoeken.

Als in dat land een christelijke kerk is ontstaan, is die niet erg Jood-vriendelijk: verschillende synoden doen uitspraken waardoor aanhangers van 'het verdoemde Joodse bijgeloof' in hun rechten worden beknot. Er zal een 'katholiek' Spanje moeten bestaan; Joden kunnen kiezen tussen doop of (vrijwillige!) deportatie; wanneer een Jood met een christen is getrouwd, geldt: doop of echtscheiding; als een lid van de kerk het waagt een Jood te beschermen, wordt dat lid bedreigd met de kerkelijke ban, want 'men moet ieder uit het lichaam van Christus weren die de vijanden van Christus in bescherming neemt'...

De 'Moren', de aanhangers van de islam die uit N.-Afrika komen, worden als zij in 711 Spanje veroveren door de Joden begroet en gesteund: ze zien de nieuwe machthebbers als bevrijders uit de verdrukking.

Er breekt dan, zowel voor Joden als voor moslims, een bloeiende periode aan. Met name rond Cordoba ('de stad der steden') en Toledo ('het Jeruzalem van het Westen') en Granada (een 'Joodse stad' genoemd) ontwikkelt zich een Joods-Moorse cultuur, die rijk en hoogstaand genoemd mag worden. Toppunt daarvan is de 'gouden eeuw', tussen 1100 en 1300.

Allerlei wetenschappen (filosofie, geneeskunde, astrologie, literatuur en bouwkunst) nemen een hoge vlucht. Onder de bijna een half miljoen Joden die zich dan in Spanje bevinden, treffen we eminente geleerden aan. Nog altijd zijn bekend en geëerd: Abraham ibn Esra (1150) en rabbi Moses ben Nachman (Nachmanides, 1220); vooral: Jehuda Halevi (1075-1141, arts en geleerde te Toledo, die beschouwd wordt als de belangrijkste Joodse dichter uit de middeleeuwen; vooral door zijn 'Sionsliederen' waarvan fragmenten zijn opgenomen in de liturgie voor de 9e Av) en rabbi Moses ben Maimon (1135-1204, Maimonides, bijgenaamd Rambam naar de eerste letters van zijn naam; hij wordt beschouwd als de grootste Joodse geleerde van de middeleeuwen, beroemd worden door zijn uitvoerige commentaar op *Tora* en *Talmoed* waaruit nog altijd veel geciteerd wordt; hij werkte als arts van de sultan, eerst in Spanje, later in Marokko en Egypte).

Het tij keert voor de Joden wanneer Spanje door katholieke vorsten wordt heroverd op de Moren. Dan moet ook een 'herkerstening' plaatsvinden. Politieke en godsdienstige motieven gaan nu samen. De katholieke koning wil graag een zo groot mogelijk gebied, de katholieke kerk wil ook graag alles en iedereen beheersen. Zo begint de *reconquista*, de 'herovering' waarbij aanvankelijk dankbaar gebruik gemaakt wordt van de kennis, de positie en de diensten van de Joden.

Onderstroom

Met name in de 'gouden (= 13e eeuw' verkeren de Joden in Spanje in een bijzondere positie, vooral in de koninkrijken Aragon en Castilië. Het is een normaal verschijnsel dat Joden en christenen samen eten; zelfs treden Joodse zangers op bij christelijke begrafenissen en zijn Joden peetouders als christenen hun kind ten doop houden; wanneer er boetedagen zijn en de kerk een processie organiseert, wordt de stoet geopend met *Thora*-rollen! Er zijn zelfs koninklijke bevelen uitgevaardigd waarbij de Joden verplicht werden de wet van Mozes te onderhouden en de sabbat en hun feesten te vieren. In Barcelona bestaan nauwe contacten tussen Joodse rabbijnen en christelijke theologen. In dit opzicht kan Spanje zelfs een uitzondering genoemd worden in vergelijking met de rest van Europa...

Dat alles neemt niet weg dat aan deze tolerantie ook een kerkelijk-egoïstische smet zat: omdat veel Joden inners van belastingen waren en beheerders van kerkelijke goederen, had de kerk hen ook wel nodig voor haar (financieel) voortbestaan. Wellicht is de ruimte die men aan de Joden gaf ook een beetje te danken aan de 'verborgen agenda' van de kerk: het zou toch van dankbaarheid getuigen dat de getoonde verdraagzaamheid en de geboden ruimte jegens de Joden van hún kant beantwoord zou worden met bekering...

Er zijn verschillende oorzaken aan te wijzen voor het toenemend antisemitisme in Spanje.

In de eerste plaats is de keerzijde van de rijkdom de jaloezie: met name middenstand en (lagere) adel konden de vooraanstaande positie van de Joden maar matig waarderen. Ook al voelden veel Joden zich écht 'Spanjaard' - hun rol in het maatschappelijke en sociale leven werd naarmate het belang daarvan met des te meer argusogen bekeken.

In de tweede plaats meende het Vaticaan 'tot eer van God en tot meerdere glorie van de heilige maagd' haar gelovigen te moeten beschermen tegen de kwade invloeden van de Joden: dat zijn immers de 'godsmoordenaars', de aanhangers van de verblinde synagoge! Vanuit de gedachte van de 'vervanging' dat de bevoorrechte positie van de Joden als 'volk van God' op de kerk is overgegaan (waarom eigenlijk zelfs het Heilige Land aan de kerk toe komt!) kan men zeggen dat achteruitzetting van de Joden 'logisch' is.

Het vierde Lateraans concilie (1215) besloot dat Joden zich aan een aantal regels moesten houden om als zodanig herkenbaar te zijn: gele lap, punthoed ('t begin van de 'Jodenster!'), 't verbod van openbare ambten én dat Joden voortaan drie dagen voordat het christelijke paasfeest begint binnen moeten blijven om de christenen (zeker op Goede Vrijdag!) geen aanstoot te geven. Het Vaticaan stuurde mensen naar Spanje opdat men daar deze kerkelijke besluiten niet zou verachten...

Wanneer als derde de pest als 'gesel Gods' in het midden van de veertiende eeuw ongeveer éénderde van de (West)-Europese bevolking doodt, is de schrik en de angst groot: waar heeft men dit aan te danken? Het gerucht verspreidt zich: die ziekte komt doordat bronnen en rivieren door boosaardige mensen zijn vergiftigd. In deze tijd van angst en maatschappelijke ellende is al gauw een zondebok gevonden: de Joden... 'Ze zijn een pest; ze besmetten alles door hun aanraking, ze infecteren alles door ernaar te kijken.'

Hoe komt het dat de Joden zo zijn? In die tijd verdiepen geleerden zich in de geschiedenis van de Joden en dan komen ze tot de conclusie dat het Joodse karakter in de loop der eeuwen die lage en onwaardige trekken heeft gekregen als gevolg van hun veertigjarig rondzwerven door de woestijn: hitte, droogte, zand en eenzijdig voedsel hebben hun een 'zwarte gal' gegeven, waardoor ze listig en achterbaks zijn geworden. Daardoor én door hun eeuwenlange verstrooiing hebben ze hun zucht naar welstand gecamoufleerd met leugens, meened en bedrog. 'Joden zijn bedriegers, die goud aanbidden in hun hart en de God van het Oude Testament met hun lippen'...

Daardoor vinden gruwelijke verhalen ook geloof: zo wordt in Spanje verteld dat er een kind vermist is een joch van een jaar of vier; vermoedelijk vermoord. De daders? Al gauw worden de Joden verdacht: men beweert dat het kind gekruisigd is, het hart eruit gesneden en dat men op deze wijze symbolisch de christenen wilde vernietigen. In het dorp zélf en in heel de omgeving wordt echter geen kind vermist...

Zo werkt die latente onderstroom: achterdocht, jaloezie, besluiten van concilies, semi-wetenschappelijkheid, theologische vervangingsleer in elkaar gestrengeld een aantal 'verklaringen' van antisemitisme.

Rellen

Vanaf 1390 wordt het 'volksgevoel' van afkeer jegens de Joden gekanaliseerd en geïntensiveerd: monniken mogen (!) preken in synagogen, godsdienstdebatten tussen Joden en christenen worden gehouden, uiteraard om het gelijk van laatstgenoemden aan te tonen; er worden besluiten genomen om 'katholieken van Joodsen bloede' hun bevoorrechte positie te ontnemen. Er breken progroms uit.

Berucht en triest is het gebeuren in Sevilla, 1391: bisschop Martinez draagt zijn priesters op 'de synagogen, waarin de vijanden van God en van de Kerk hun afgodendiensten houden, met de grond gelijk te maken'; en als hij een grote menigte in een preek tegen de Joden ophitst, wordt de Joodse wijk van Sevilla bestormd: synagoges en bibliotheken worden verbrand, iedere Jood wordt voor de keus gesteld: dood op doop. In andere steden gebeurt hetzelfde. Geënt op de Klaagliederen zegt een Spaans-Hebreeuws gedicht daarvan:

In het bijzonder was er groot gejammer en rouw in het rampjaar 5151 (1391), want de gemeente van Sevilla werd verwoest en vele gemeenten in Castilië. En de gemeenten van heel Andalusië, in de Provence drong het kwaad zich op, in Catalonië kwam het tot plunderen en Aragon was een last opgelegd. Juda en volk van Israël, ontloopt de afschuwelijke, kwade neiging, misschien zal God zich erbarmen en u de Verlosser zenden.

Een vijftig jaar later werd in Toledo het Statuut *limpieza de sangre* (= zuiverheid van het bloed) opgesteld en uitgegeven. Dat kon dienen als een soort certificaat: een officiële verklaring dat déze katholiek niet door Joods bloed was bezoedeld...

Hoe kwam men daartoe?

Conversos

Voornameijk uit angst, voor een klein deel ook uit onverschilligheid omdat men zich tóch al behoorlijk Spaans en weinig Joods voelde, lieten tijdens en na de pogroms veel Joden zich dopen: dat was dé mogelijkheid om aan vervolging en dood te ontkomen. Ze zagen de doop als 'bad tot redding'...

Deze gedoopte Joden werden *conversos* genoemd (bekeerden); of ook wel: 'nieuwe katholieken of 'nieuwe' christenen, waardoor men onderscheid maakte met de 'oude' katholieken: roomsen van niet-Joodse afkomst.

Na enige tijd werd aan deze nieuwe generatie 'gelovigen' de naam *marranen* gegeven. Men neemt aan dat dit woord samenhangt met een oud Spaans woord voor 'varken': Joodse spijswetten verbieden streng het eten van varkensvlees.

Marranen

Deze *marranen* vormen een soort 'tussengroep'. Er zijn onder hen oprechte christenen; later treffen we b.v. in Antwerpen onder de leidinggevende mannen van het calvinisme mensen aan van marraanse afkomst. Maar er zijn onder hen ook die zich slechts 'uiterlijk' hebben laten dopen, maar die in het geheim hun voorouderlijke Joodse godsdienst bleven praktizeren.

Ze zijn een 'tussengroep' in dié zin dat ze door de trouwgebleven Joden werden geminacht en gemedened. In plaats van te kiezen voor 'de heiliging van de Naam' en dus martelaar te zijn, hebben ze hun verleden prijs gegeven.

Maar óók een 'tussengroep' in die zin dat ze door het oude katholieke kerkvolk met argusogen werden bekeken: wél gedoopt en daarom ook christen in volle rechten; maar ook écht christen?

En niet alleen van buitenaf worden deze *marranen* argwanend bekeken: zélf voelen ze zich ook als 'tussen twee vuren': terwijl ze hun eigen traditie hebben losgelaten (door sommigen van hen gevoeld als verraad), worden ze in hun nieuwe omgeving gekweld door gebrek aan een traditie. Verworpen door hun vroegere broeders, argwanend aanvaard door de nieuwe ('slechte Joden worden nog slechtere christenen') en innerlijk zich schuldig voelend, zijn ze vervreemd van de synagoge en vreemdeling in de kerk.

Marranen

In het vorige nummer schreef ik over het 'ontstaan' van deze groep: door de gedwongen doop is de kerk in Spanje in de vijftiende eeuw enorm gegroeid; men schat dat een 200.000 Joden zich voegden bij de kerk. Niet van harte: in het geheim zijn velen van hen trouw gebleven aan de wet van Mozes en het Joodse geloof. 'Zwijnerij' noemden de mensen dat: profiteren van je status als christen, maar stiekem Joods blijven.

Inderdaad waren er die achter de camouflage van braaf katholiek gedrag toch nog 'Joods' probeerden te leven. Daar moest men soms allerlei slimmigheidjes voor bedenken: stel je voor dat je verraden zou worden!

Het is te begrijpen dat de *marranen* zich nogal aangetrokken voelden tot Ester: zij had ook haar afkomst en haar volk niet bekendgemaakt een soort 'schuil-Jodin'. Zo moesten ook déze *conversos* zich soms in allerlei bochten wringen: wel Jood(s) willen zijn, maar toch niet opvallen.

Zo is er een verhaal dat men eigenlijk alleen maar de vastendag kon houden door in het bijzijn van het personeel tegen etenstijd een fikse ruzie te maken, kwaad de straat op te rennen, elkaar daar

achterna zitten en proberen het weer goed te maken op die manier kwam er van eten niets terecht; men had 'gevast'...

Wat hun eigenlijke opvatting betreft: wellicht zit er een grote kern van waarheid in de aanklachten die tegen hen worden ingebracht en die hier op neerkomen: 'zij houden zich aan de wet van Mozes; daarin willen ze sterven; daarvan verwachten ze hun redding.'

Veracht door de echte Joden, veracht door de kerk en innerlijk aangevreten door schuldgevoelens en/of angst voor ontdekking, is het niet onmogelijk dat de *marranen* nieuwe hoop hebben gekregen door het optreden van de pseudo-messias Sabbetai Zwi, die in 1665 van zichzelf zei dat hij de messias was en dat een jaar later het rijk van de messias definitief zou beginnen. Een golf van hoop, maar ook van twijfel ging door Europa.

Na de dood van Sabbetai Zwi (inmiddels moslim geworden), viel zijn beweging uiteen: opnieuw geen hoop voor de *marranen*! Velen van hen hebben zich geassimileerd: aangepast aan denkpatroon en leefwijze van rationalisme en Verlichting. Maar dan zijn we al een paar eeuwen verder...

Ferdinand en Isabella

Ferdinand en Isabella trouwden in 1469, waardoor de koninkrijken Aragon en Castilië aan elkaar geklonken werden. Dat betekende een belangrijke stap in het proces van de *reconquista*, de christelijke herovering van Spanje. En politiek gezien was dit het begin van een Spanje dat een van de sterkste landen van Europa zou worden.

Het ideaal van dit koninklijke paar was: 'één volk, één rijk, één geloof' en dan natuurlijk: het Spaanse volk, het Spáanse rijk (dat het begin moest worden van een wereldrijk) en het 'katholieke' geloof. Daarin was én voor moslims én voor Joden geen plaats.

Van moslims had men al niet zoveel last meer: de meesten van hen waren arm, dus zonder invloed, dus niet te vrezen.

Anders lag het met de overgebleven Joden én met de *conversos*: de Joden vormden een gevaar, zowel vanwege hun positie en invloed, alsook vanwege de mogelijkheid dat zij de *conversos* zouden beïnvloeden en terugbrengen tot het Jodendom; en de *conversos* vormden ook een gevaar: wie wist of zij wél trouw aan de kerk waren Aen ook zouden blijven? En: hoe zou je daar achter kunnen komen?

De inquisitie

Het statuut van Toledo (*limpieza de sangre* = zuiverheid van het bloed; zie het vorige artikel) bleek niet voldoende te zijn om Joodse invloeden te weren en de kerk ervoor te bewaren ooit te verworden tot een 'synagoge van satan': men kon schijn-christen zijn, achter een katholiek gezicht een Joods hart hebben of voor goed geld zich een certificaat van zuiverheid aanschaffen. Om erachter te komen of ieder wel oprecht katholiek was, was 'kerkelijk recherchewerk' nodig: inquisitie.

Al een paar eeuwen bestond de inquisitie als een rechtbank van het Vaticaan om kettters op te sporen en te veroordelen; deze rechters werden ook door het Vaticaan benoemd. In Spanje stelde men zich wat onafhankelijker op en liet men de inquisiteurs niet vanuit Rome benoemen; daar deed de vorst 't zélf.

In de tweede helft van de vijftiende eeuw kreeg men duidelijk het gevoel dat het beleid van kerk en staat om de omgang tussen 'echte' Joden én katholieken van Joodse afkomst (*conversos*) te beperken, was mislukt. Gedoopte Joden namen allerlei belangrijke posities in, zowel in het maatschappelijk leven als in de kerk. En dat kon de kerk niet tolereren!

Zo is het in 1478 gekomen tot de instelling van de Spaanse inquisitie om christenen op te sporen, te vervolgen en te straffen, die ervan verdacht werden in het geheim Joods te zijn gebleven. Thomas Torquemada is berucht geworden als de eerste Spaanse grootinquisiteur.

In de jaren tussen 1480 en 1492 is het dagelijks leven in Spanje volledig beheerst door de inquisitie, door wantrouwen ten opzichte van bekeerde/gedoopte Joden, door afgunst op hen wegens hun bezit en positie, door spionage en (valse) aanklachten, door ketterjacht en martelingen. Duizenden *conversos* zijn gearresteerd en door martelingen tot bekentenissen gedwongen; duizenden doodvonnissen zijn uitgevoerd meestal door verbranding op de brandstapel.

De overheid voerde deze doodvonnissen uit; want: de kerk doodt niet... Maar wél op aanraden van de kerk dát vonnis: verbranding; want: de kerk verafschuwt bloedvergieten; én: is verbranding niet hét aangewezen symbool van de helse straf?!

Het edict

Het edict waarmee het eerste artikel begon, is min of meer ingegeven door de inquisitie. 'Omdat wij de redding van onze ziel zoeken en prefereren boven eigen profijt en die van anderen', is deze beslissing (nl. van de verdrijving van de Joden) genomen.

Dus eigenlijk meer een kerkelijke (of geestelijke) dan een politieke (of materiële) beslissing: gezegd is immers dat het ging om de zuiverheid van het geloof en van de kerk. Maar gezien de voorgeschiedenis en onderstromen kan niet anders gezegd worden dat hier ook duidelijk sprake is van antisemitisme. En frappant zijn de overeenkomsten tussen bv. de werkwijze van de inquisitie en die van Hitlers mensen ter 'Endlösung' der Joden...

Overigens ook nu in het edict is de mogelijkheid opengelaten om te blijven: opnieuw via het doopwater... Het is bekend dat velen daarvan gebruik hebben gemaakt. Maar ook velen hebben een goed heenkomen gezocht vooral naar Portugal. Men schat dat tussen de 100.000 en 300.000 mensen tegen het begin van augustus 1492 Spanje hebben verlaten.

Omdat de Portugese politiek tot op die tijd niet zo Jood-onvriendelijk was, hoopte men zich in dat land te kunnen vestigen. Maar zou dat land al die 'asielzoekers' een plaats kunnen bieden?

Portugals koning Manoel was niet onwelwillend: de meeste vluchtelingen mochten tegen betaling een poosje blijven; bepaalde beroepsgroepen (ambachtslieden, artsen, geleerden) mochten definitief blijven. Maar dit veranderde toen Manoel wilde trouwen met de Spaanse koningsdochter: hij mocht dat wel, maar dan moest hij ook het Spaanse voorbeeld van Jodenverdrijving volgen...!

Manoel stemde daarmee in, maar dacht het slim aan te pakken: hij zag niet graag zijn economisch voordeel verdwijnen, dus verplichtte hij alle Joden zich te laten dopen: op vrijdag 17 maart 1497 - de eerste dag van het Joodse paasfeest! - bepaalde hij dat op de zondag daarop alle Joden zich bij de doopvont moesten melden...

Zo is eigenlijk heel de Joodse gemeenschap in Portugal 'gemarraniseerd'. Slechts een klein getal verliet het land.

Herhaling

Terwijl in Spanje de inquisitie de handen vol werk had om de christenen die stiekem Jood waren gebleven, op te sporen, kwamen er door Manoels optreden in Portugal massa's *conversos*; en de koning bepaalde dat ze voorlopig met rust moesten worden gelaten om aan hun nieuwe 'status' te wennen en om wat in te groeien in land en kerk. Als tegemoetkoming van hun kant moesten ze wel accepteren dat ze niet het land mochten verlaten tenzij met speciale vergunning... En zo herhaalde zich na enkele jaren in Portugal de Spaanse geschiedenis: misoogsten, epidemieën, de katastrofale aardbeving van Lissabon (1531) - er moest toch een schuldige voor zijn? En toen in het midden van de 16e eeuw ook in Portugal de inquisitie kwam, was ook daar de jacht op Joden en *conversos* geopend.

Verstrooiing

Langs allerlei vluchtroutes hebben veel *marranen* geprobeerd uit Portugal te ontkomen en een nieuw bestaan op te bouwen o.a. in N.-Afrika, Griekenland, Italië en de Nederlanden.¹ Eerst Antwerpen, later Amsterdam kreeg een grote marraanse gemeenschap, van wie velen tot het Jodendom terugkeerden. In de handel hebben ze een belangrijke plaats ingenomen.

Interessant is het verschil tussen Antwerpen en Amsterdam: in Antwerpen waren de meeste inwoners rooms-katholiek; voor Joden was het daar moeilijk om als Jood te leven; men kon er helemaal niet als Jood begraven worden. Dus werden nogal wat *marranen* in Antwerpen... protestant! Onder hen zijn sommigen van grote betekenis geweest voor de verspreiding van het calvinisme. Omdat er in Amsterdam méér vrijheid voor de Joden was, zijn daar veel *marranen* teruggekeerd tot de godsdienst van hun voorvaders. Overigens was die terugkeer ook niet altijd even gemakkelijk: sommigen pleitten voor meer openheid dan ze in het orthodoxe Jodendom vonden; hun aard was ook wat anders dan in Amsterdam levende Joden die afkomstig waren uit bv. Duitsland en Polen. Tot op vandaag is er in Amsterdam ook een Portugees Israëlietisch Kerkgenootschap.

Nog eens: Spanje

Het valt te begrijpen dat het Spanje niet zo best is vergaan na de verdrijving van de Joden: veel kennis en ervaring is daarmee het land uitgezet, het land zélf heeft daardoor een grote achterstand opgelopen. Historisch gezien mag dat verklaarbaar zijn. Maar zit er óók niet iets in van wat de Here al tegen Abraham zei bij diens roeping: 'Wie u vervloekt, zal Ik vervloeken'?

In 1810 is in Spanje pas wettelijk een einde gemaakt aan de inquisitie; in 1924 is aan sefardische Joden toegestaan zich weer vrij in Spanje te vestigen en daar eigen gemeenschappen te vormen; en het edict van de verdrijving der Joden is pas formeel in 1968 herroepen.

In dit jaar 1992 heeft Spanje uitvoerig aandacht geschonken aan het uitvaren van Columbus, dat tot de ontdekking van Amerika leidde (het land waar later zoveel Joden een nieuw 'vaderland' zouden vinden). Maar wellicht uit schaamte over deze zwarte bladzijde in de geschiedenis heeft men in Spanje voornamelijk gezwegen bij de herinnering aan die andere gebeurtenis uit 1492...

---

¹ Ook op het eiland Walcheren hebben zich Marraanse Joden gevestigd. Eén Marraanse familie vestigde zich te Domburg. Zij namen als achternaam aan: Maranus. Het schijnt dat alle Maranussen uit Nederland van deze tak afkomstig zijn.

Lering

Het viel me op dat geschiedenis vaak een beeld van herhaling vertoont: argumenten om de Joden als 'zondebok' te laten fungeren zijn niet slechts Spaans, maar ménselijk-internationaal. En ondanks dat men kan weten waar zoiets toe leidt, zijn mensen met deze dwaasheid doorgedaan: wat methoden betreft, heeft Hitler veel kunnen leren van de inquisitie.

Hoewel in Spanje wat minder, is de inquisitie van huis uit een kerkelijke (roomse) aangelegenheid geweest, met name om het eigen voortbestaan te verzekeren. Wie daar op uit is, heeft ook telkens nieuwe prooien nodig; desnoods worden er schuldigen gemáákt ...

Een tweede zaak is dat allerlei vooroordelen ten opzichte van bepaalde mensen, bevolkingsgroepen of rassen heel lang een 'ondergronds' bestaan kunnen leiden; ze zijn er wel, maar hun werking is niet zo sterk. Maar ze worden sterk wanneer economische, maatschappelijke of politieke omstandigheden een rol gaan spelen en mensen zich in hun zekerheden voelen aangetast. Dán wordt wakker wat sluimerde. Men kan hierbij denken aan de situatie in de dertiger jaren, waardoor het mogelijk was dat het nationaal-socialisme zo sterk opkwam: geladen 'volksgevoel' (dat niet zo gezond is) ontlaadt eigen onlust en agressie op de zondebok.

In dat opzicht zouden we nu opnieuw goed de vinger aan de pols van Duitsland moeten houden: wat daar gebeurt ten opzichte van 'vreemdelingen' is hetzelfde als bijna 50 jaar geleden gebeurde ten opzichte van de Joden wie garandeert, nu neo-nazistische bewegingen zich roeren, dat niet opnieuw Joden de zondebok worden?

En in de derde plaats: wanneer de doop gebruikt wordt als een dwangmaatregel om Joden te ontjoodsen, laat het zich denken dat het woordje 'doop' nog altijd bij de Joden een verdachte bijklank heeft. Waar 'doop' een alternatief is voor 'dood' en als zodanig gevoeld wordt, betekent dat iets anders dan het 'begraven worden in de dood van Jezus'.

Gedoopte christenen moge niemand ons verdenken van wereldse expansiezucht!

H. Biesma

in: Vrede over Israël

jaargang 36, nr. 5

november 1992